

ORD MED MENING

Festskrift til
Jørgen Steen Jensen
1. november 1998

Redigeret af Jens Christian Moesgaard og Preben Nielsen

Nordisk Numismatisk Union

En gåde løst? - en hidtil ukendt samling nødpengesedler

Finn Grandt-Nielsen

Syv gange tidligere har lokale småpengesedler fra Napoleonskrigenes tid været mit tema for et bidrag til et lykønskningsskrift (litteraturliste i "Danske Billetter"). Denne gang burde det egentlig være noget bygningshistorisk. I 1962 overtog jeg nemlig et studenterjob i Det særlige Bygningssyn efter fødselaren. Denne gestus har haft afgørende betydning for mit engagement med hensyn til arkitektur og bygningsbevaring siden. Jeg kan ikke pege på nogen tilsvarende numismatisk mærkedag. Men jeg vil gerne her benytte lejligheden til at sige mesteren tak for stor imødekommenhed og tillid alle de mange gange, jeg har ulejliget medarbejdere i Møntkabinettet.

Syv nye småpengesedler ligger i skrivende stund (begyndelsen af august) parat til salg hos auktionhuset Nellesmann & Thomsen, Århus. De er alle slidte eksemplarer, monteret mellem to stykker glas kantet af sorte strimler med hhv. to og fem sedler. De indgår i en samling danske og norske pengesedler etableret i Århus i 1920'erne. To af sedlerne er helt ukendte – udstederen ny. De resterende er mere eller mindre kendte, men det gør dem bestemt ikke uinteressante. Den ene er nemlig den ældste daterede – og formentlig også reelt den første private seddel af den slags. De fem hører til de uhyre sjældne håndskrevne billetter – skrevet på spillekort. Sedlerne bliver her beskrevet i den topografiske orden, der er anvendt i "Danske Billetter", 1993.

Århus

Handelsfirmaet Marcus Koppels Sønner 11.6.-1.8.1809

75. 1 mark. 11.6.1809. Nr. 98. Det andet kendte eksemplar.

Randers

Agent, fabrikant og proprietær Hans Chr. Hansen

14.2.-31.12.1809?

"Højædle Velbaarne Hr. Agent Hansen i Randers" nævnes tre-fire gange som køber af blanketter til billetter i Viborg bogtrykkeris regnskaber fra og med 15.2.1809. Det er bogtrykkerens første bestilling af den slags og som nævnt også de første private sedler. De følgende gange er hhv. 16.3., 15.4 og 25.5. – her er blot bogført Agent Hansen.

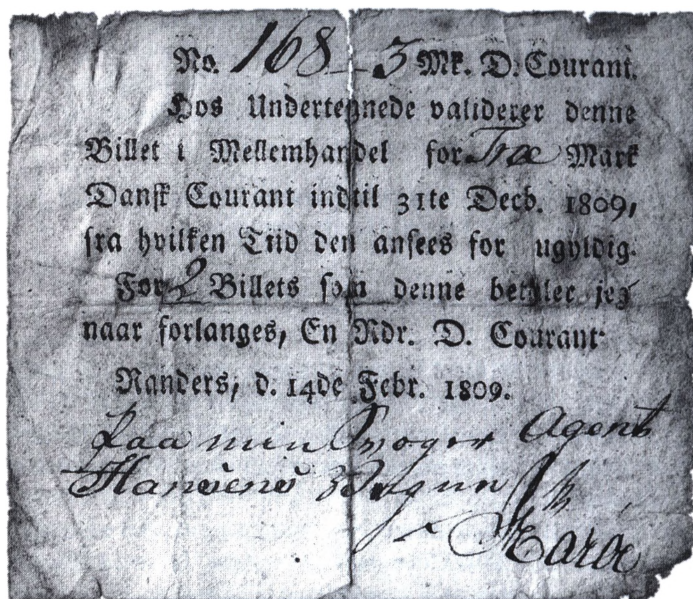
Den nyopdukkede seddel må være fra den første leverance, den er nemlig i selve den trykte tekst dateret 14.2.1809. Typografisk afslører den sig som en Viborg-seddel. Den har variable beløbsfelter og er forsynet med udløbsdatoen 31.12. Begge dele, men mest det sidste, binder den sammen med de ældste sedler fra Århus samt Ammitzbøls, H. P. Hansen og Traps sedler fra Randers 11.4. De sidste må også være fra Viborg, A.F. Justs' bogtrykkeri, men er altså ikke – som jeg tidligere har gættet på – identiske med agent Hansens blanketter. Derimod kunne jeg forestille mig, at trekløveret har købt blanketter i Viborg via den samme kontaktperson, og at deres bestillinger så blot er bogført under agentens navn. De århusianske sedler blev som bekendt udsendt som privat foranstaltning af en gruppe velhavende købmænd (senest) 13.3.1809 (trykt i Århus) – efter en ansøgning til Finanskollegiet 4.11.1808

(med et henholdende svar af 10.1.1809). Efter det sidste fund ser det ud til, at Randers-matadoren virkelig er kommet først. Men hvordan forbindelserne mellem initiativerne i Århus og Randers har været er uvist. Måske bogtrykker Just også har spillet en aktiv rolle?

Til gengæld er Randers-sedlen rimeligvis først sat i omløb forholdsvis sent på året, idet J.F.H. Carøe som nævnt på sedlen underskriver på sin svogers vegne. Den 30.9. søgte H. Chr. Hansens kone, Anne Cathrine Wedige, om, at Carøe kunne blive beskikket som værge på grund af hendes mands sygdom. Det blev godkendt af Randers magistrat 4.10.1809. Denne ordning kan i praksis være startet tidligere. Anne Cathrine har nok også selv været svagelig, idet hun døde en uge senere.

Imod en sen fremkomst taler dog sedlens forholdsvis lave løbenummer. Men her kan være tale om flere parallelle serier. Og det drejer sig om en forholdsvis høj værdi, hvor de anvendte numre ikke blev så store.

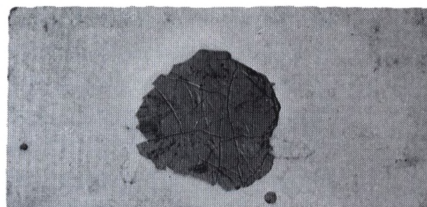
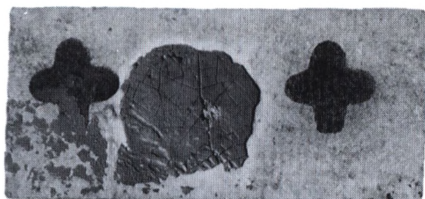
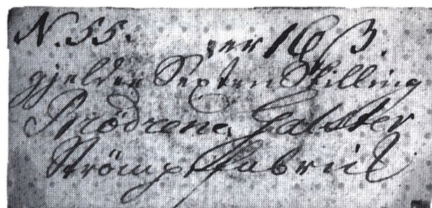
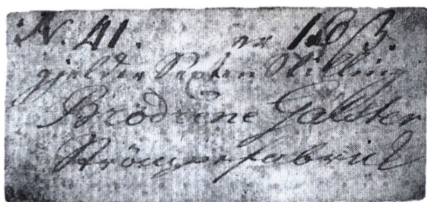
Johan Frederik Hansen Carøe (1742-1819) blev 1771 gift med Anne Margrethe Hansen (1751-1808). Han blev udnævnt som prokurator for alle Over- og Underretter i Nørrejylland 1768, snart efter vicerådmand, byfoged og fra 1773 borgmester i Randers, året efter birkedommer og -skriver ved Dronningborg Distrikt, justitsråd 1790 og forligsmægler 1795-99. 1804 blev han i nåde entlediget fra borgmesterembedet på grund af et svækket syn og en mindre god hukommelse. 1805 blev han etatsråd, 1809 ridder af Dannebrog og 1814 også afskediget fra Dronningborg birk (Hjorth-Nielsen, s. 69-70).

113A (BCD?). 3 mark 14.2.1809. Nr. 168. Unik. 9 x 7,8 cm.

Tekst (det håndskrevne fremhævet med kursiv skrift):

No. 168 – 3 Mk. D. Courant. / Hos Undertegnede validerer denne / Billet i Mellemandel for *Tree* Mark / Dansk Courant indtil 31te Decb. 1809, / fra hvilken Tiid den ansees for ugyldig. / For 2 Billets som denne betaler jeg / naar forlanges, En Rdr. D. Courant. / Randers, d. 14de Febr. 1809. / *Paa min Svoger Agent / Hansens Vegne / J.F.H. Carøe.*

Aalborg

Strømpefabrikanterne Brødrene Galster 1809-?

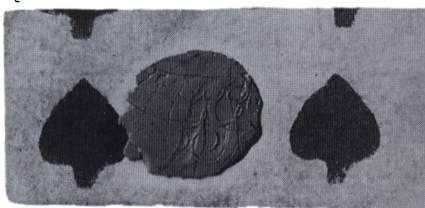
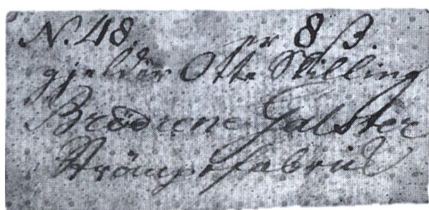
Galsters håndskrevne sedler på spillekort (rødprikket karton) kendes fra annoncer i Jydske Efterretninger. På bagsiden skulle være laksegl med initialerne JGG. Et enkelt eksemplar af en 4 skilling fandtes tidligere i købstadmuseet "Den gamle By", Århus.

212. 16 sk. 1809.

Håndskrevet på spillekort. Nr. 41 (klør), AHM & 55, privateje.

På bagsiden rødt laksegl. 5,6 x 2,6/2,7 cm.

Tekst: N. 41. (55.) – er 16 sk. / gjælder Sexten Skilling / Brødrene Galster / Strømpefabrik.

213. 8 sk. 1809. Håndskrevet på spillekort.

Nr. 48 (spar), AHM. På bagsiden rødt laksegl med bogstaverne JGG.

Unik. 5,7 x 2,7 cm.

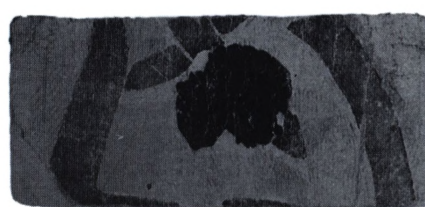
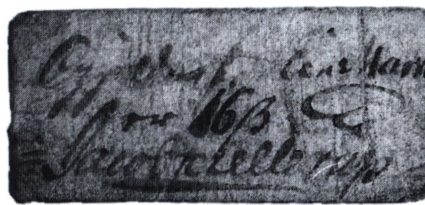
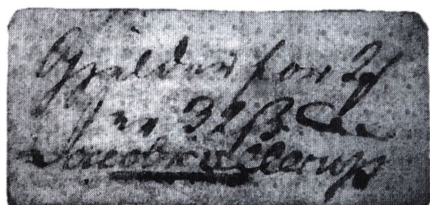
Tekst: N. 48 – er 8 sk. / gjælder Otte Skilling / Brødrene Galster / Strømpefabrik.

Købmand Jacob Kiellerup 1809

Storkøbmanden Jacob Kiellerup hørte til det samme sociale lag som flere af de andre udstedere i Aalborg. Han etablerede sig ca. 1785, idet han 2. november nævnte år giftede sig med Elisabeth Berlin. Sammen med en anden udsteder, Oluf Christensen og Peder Børreschmidt nævnes han i vejviseren 1804 (Aalborgsk Lommebog) som direktør for papirfabrikken Godthaab. På den tid boede JK i Jomfru Ane Gade nr. 269. Da magistraten i 1808 via avisen foranstaltede en indsamling af bidrag til opmuntring for de norske krigere og til understøttelse af disses enker og børn gav JK og apoteker Rübner hver 50 rigsdaler, mens agent Qvist skrev sig for hele 200, Oluf Christensen & Sønner for 100. Vinhandler Boch og Johan Georg Galster gav 20, klædehandler Karl Akkermann, klokker Lars Milling samt købmændene Philipson & Lipmann 10, gæstgiver Victor Brünnes og overbrandmester Lars Poulsen 5, rebslager Michel Lunge 4 og bogholder Soetmann 3 rd.

Jacob Kiellerups varehovedbøger fra 1811-16 i Erhvervsarkivet er forgæves gennemset m.h.t. oplysninger om billetter. En hovedbog i Stiftbiblioteket (1815-35) er derimod ikke set (Strøyberg, 1912).

De nye sedler er tildelt numrene 572-73.

572. 32 skilling. Håndskrevet på spillekort (klør, billedkort?).

Uden nummer og dato.

På bagsiden rødt laksegl med bogstaverne JK.

5,6 x 2,6 cm. AHM.

Tekst: *Gjelder for 2 mrk / for 32 sk. [krusedulle] / Jacob Kelllerup.*

573. 16 skilling. Håndskrevet på spillekort (billedkort).

Uden nummer og dato.

På bagsiden sort laksegl med bogstaverne JK.

5,6 x 2,6 cm. AHM.

Tekst: *Gjelder for Een Mark / for 16 sk. [krusedulle] / Jacob Kelllerup.*

PS. I Numismatisk Rapport nr. 42 (december 1994) fremkom et første tillæg til "Danske Billetter" i form af en publicering af beholdningen i Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Det har siden vist sig, at de jyske sedler stammer fra en lille privatsamling, der blev overdraget museet i 1884 fra personalhistorikeren, provst Immanuel Barfod (1820-96), der den gang var sognepræst i Våbensted og Engestofte. Brev fra LFSM 13.6.1995.

Litteratur:

Grandt-Nielsen, F.: "Danske Billetter, Nødpengesedler 1807-16", Odense, 1993.

Hjorth-Nielsen, H.: Danske Prokuratorer 1660-1869. København, 1935.

Strøyberg, N. K.: Jacob Kiellerup - Hans virksomhed som Købmand i Aalborg fra 1785 til 1831, Aalborg, 1912

AHM = Aalborg Historiske Museum

English Summary

Is the Riddle solved?

In September, 1998, a hitherto unrecorded collection of Danish emergency paper money issued in 1809 was sold at auction. One "bill" was from the trading firm Marcus Koppel's Sons in Århus and was already known, but the others were unpublished. The collection contained the oldest recorded private "bill" in Denmark, issued February 14, 1809, by H. C. Hansen in Randers. These two notes are printed, whereas all the others are handwritten on the reverse of playing cards. They are from the active trading city Aalborg, issued by the stocking manufacturer, Galster brothers, and the large merchant, Jacob Kiellerup. They were bought by the Aalborg Historic Museum.